

S manou ve kštici: Tradiční vlasové úpravy v Polynésii (a Mikronésii)

Martin Rychlík

Ústav etnologie (oddělení kulturologie), Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Celetná 20, Praha 1, 116 42

Do redakce doručeno 10. září 2013; k publikaci přijato 22. listopadu 2013

WITH MANA IN THE SHOCK OF HAIR: TRADITIONAL HAIRDOS IN POLYNESIA (AND MICRONESIA)

ABSTRACT This study presents short anthropological and historical overview of European interest in traditional Polynesian (and some Micronesian) cultures – focused especially on the role of hair, hairdressing and related customs in these societies during First Contact era. In many Oceanic cultures various coiffures defined person's gender, age, kinship, ethnicity or social status, as is shown in this article.

KEY WORDS Polynesia; Micronesia; Coiffures; Hairstyles; Combing; Culture; Anthropology; First Contact

ABSTRAKT Tato studie předkládá krátký antropologický a historický přehled evropského objevitelského zájmu o tradiční polynéské (mikronéské) kultury – zaměřuje se zvláště na roli vlasů, vlasových úprav a s tím spojených zvyků v prvkontaktním období. Rozličné účesy v mnoha oceánských společnostech definovaly pohlaví, věk, kmenovou příslušnost nebo společenský status. Jde o první studii svého druhu v českém prostředí.

KLÍČOVÁ SLOVA Polynésie; Mikronésie; účesy; vlasy; česání; kultura; antropologie; etnologie; objevitelé

ÚVOD A METODOLOGIE

Úpravy vlasů i vousů jsou prokazatelně jedním z nejvýraznějších rysů, jichž si lidé na těch druhých všimají. Typy účesů a zákonitosti pro jejich přípravu se liší nejen individuálně, ale v tradičních společnostech byly především podmíněny celou řadou kulturně daných pravidel a komplexní symbolikou (Rychlík 2013b, Banek 2010, Tiedemann 2007, Corson 2005, Hildebeitel & Miller 1998, Synnott 1987, Hallpike 1969, Leach 1958). Etnograficky je doloženo, že se lidé – tedy v nadsázce „nahé opice“ (Morris 1971), jež v průběhu věků ztratily většinu tělesného porostu (Rantala 2007) – věnují ve všech známých kulturách péči o vlasy; George P. Murdock řadil úpravy porostu k 67 kulturním univerzáliím (Murdock 1945).

Není divu, že si vlasů a účesů všimali i cestovatelé, raní etnografové a misionáři. Bohužel hlavně vnějškově (jako rasově či kulturně odlišujícího prvku), aniž zkoumali, jaké důvody sestříhy mají a jaké významy v nativním prostředí asi nesou.

Historicko-antropologická analýza, kterou jsem ve věci „dějin vlasů“ provedl (Rychlík 2013a), ukázala, že existují čtyři kategorie funkcí, jež se s vlasy pojí a různě se doplňují: funkce rituálně-přestupní, funkce sociálně-skupinová, funkce dekorativně-erotická a funkce magicko-náboženská (ibidem).

Po studii, která se v *Anthropologia Integra* zabývala výjimečnou estetikou účesů afrického kontinentu (Rychlík 2013c, 46-66), a po článku zaměřeném na vlasové úpravy v Asii (Rychlík 2013d, 36-45) se na tomto místě věnuji nástinu dějin zájmu o původní účesy v Polynésii (a krátce Mikronésii), tedy areálům, s nimiž je – spolu s Melanésii – spjat antropologický pojem *many* čili neosobní nadpřirozené síly, která prostupuje neživými i živými věcmi.

Pro Polynésany, kteří příkladně pečovali o tělo a kadeřemi zdobili též rozličné předměty (obr. 1), byly vlasy enormně důležité, což lze pochopit jen v souvislosti se dvěma koncepty: *many* a *tabu* (původně *tapu*) čili zakázaným jednáním (Malina et al. 2009, Pospíšil 1993). „Kadeře měly posvátnou hodnotu, poněvadž pocházely z tělesné části, jež byla *tapu*, ať

Obr. 1. „Obyvatel ostrova Nukahiwa“, rytina J. Storera na základě malby Wilhelma Gottlieba Tilesia von Tilenau (1813), jenž sloužil jako malíř zámořských expedic. Markézan je nejspíše pohlavěm (*haka'iki*), neboť třímá odznaky vysokého statusu: vějíř a náčelnickou hůl *tokotoko pio'o*, kterou zdobí lidské kadeře. Příslušnost k ostrovní elitě naznačuje i celotělové (dokončené) tetování a také typický účes s růžky nazývaný *tautike*, který vznikl vyhozením hlavy mušlemi či žraločími zuby a obvázáním špiček proužky *tapy*. Stejný druh účesu zaznamenali i další portrétisté: Shillibeer, Armstrong a Le Breton. (Kresba: dle Kjellgren 2005, 56-57).

již šlo o předky nebo poražené nepřátele kvůli zisku many. Vlasů se užívalo v parukách a čelenkách, náramcích, vějířích i pásech... Z vlasů se dělaly čelenky na Samoju, nosily se na ramenu, pažích i nohách na Markézách a z kadeří se splétaly ozdoby krku, účesu či zápěstí na Společenských ostrovech, Havaji, Tuamotu, Tongarevě a Australském souostroví,“ píše jedna z největších znalkyň oceánského umění Adrienne L. Kaepplerová (Kaeppler 2008, 127 a 15).

Následující esej si nejen na základě studia nejstarších písemných dokladů z kontaktního období (z cestopisů, lodních deníků apod.) všímá původních typů polynéských účesů a úprav vousů, jejich symboliky, stylů a péče, která byla tělesnému porostu v Tichomoří věnována. Dokladem nativní péče o vlasy jsou rovněž dovezené artefakty (obr. 2), jež skončily v mnohých evropských muzeích, ale také podobizny a portréty – často malířů objevitelských výprav. Tato práce tedy *výběrově*, neboť na malém prostoru ani nelze jinak, představuje ojedinělou sondu do dějin polynéských účesů, která využívá postupů z oblasti tzv. *vizuální antropologie* (Petráň 2011, Čeněk & Porybná 2010) nebo *antropologie umění* (Rychlík 2012 aj.),

protože se řada exotických artefaktů – často zdobených kadeřemi – dostala i do sbírek „umění“.

Obdivem k fyzické kráse obyvatel Polynésie čili Mnohoostrovní se netajili cestovatelé, kteří pomyslný trojúhelník s vrcholy Havajských ostrovů (sever), Nového Zélandu (jih) a Velikonočního ostrova (východ) objevovali. Polynésané „mají poměrně světlou pleť, rovné nebo mírně zvlněné černé vlasy, často mongoloidní *epikantus* nad očima, ale vyskytují se i rysy příznačné pro Melánésany, například kučeravé vlasy a sem tam tmavší pleť. Vzezřením připomínají Indiány“ (Krupa 1988, 26). Obyvatelé si vytrhávali chlupy z podpaží i hrudi.

Ve stratifikovaných společnostech Polynésie (Campbell 1996, Howard & Borofsky 1989, Howard 1971, Keesing 1953 aj.) existovala kromě běžných obyvatel vládnoucí třída a rovněž skupina kněžích, žreců či řemeslníků (nazývaných *tohunga*, *tohuna*, *kahuna*), kteří vzývali bohy, ale věnovali se i specializovaným činnostem – jako léčení, tetování nebo právě stříhání vlasů. I pro ně však platila četná tabu; ani kněží se na mnohých místech Polynésie nesměli dotýkat vlastních vlasů, nýbrž jim je museli krátit vybraní pomocníci. Jak se magie i realita promítaly do života obyvatel jednotlivých ostrovů, popisují již následující podkapitoly.

Obr. 2. Novozélandský hřeben (*heru*) ze dřeva, zdobený zelenavou perletí, výška 10,1 centimetrů. Tento exemplář je z tzv. Humphreyho kolekce. (Foto: Hauser-Schäublin 1998, 110, ve sbírce v Göttingenu).

Obr. 3. „Náčelník ze Santa Christiny“, křída na papíře. Portrét od malíře Williama Hodgese patrně z 9. dubna 1774, který při Cookově výpravě zachytil přibližnou podobu náčelníka jménem Honu z ostrova Tahuata; takřka jistě jde o první evropský portrét obyvatele Markézského souostroví. (Kresba nyní v Peabody Essex Museum).

MARKÉZSKÉ OSTROVY (MARKÉZY)

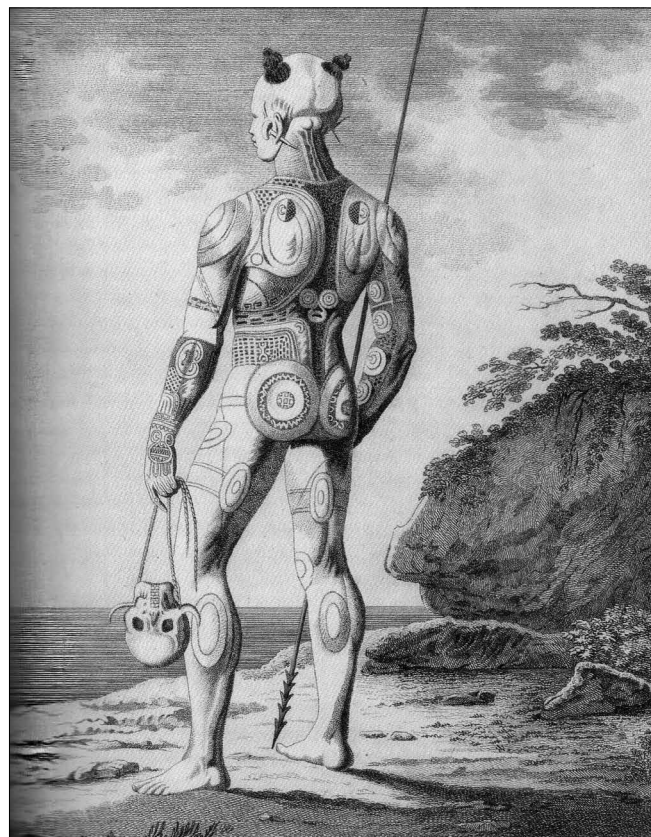
Už roku 1521 proplula kolem Markézských ostrovů Magalhãesova expedice. Toto souostroví znovuobjevil roku 1595 Alvaro Mendaña de Neyra, po jehož smrti velel výpravě kormidelník Fernádes de Quirós. Z jeho deníku pochází raný popis Markézanů: „Nosí dlouhé vlasy, někteří je nechávají volně rozpuštěné, jiní je svazují na temeni hlavy do uzlu. Často se u nich vyskytují lidé s ryšavými vlasy. Tělo mají tak krásné a dokonale rostlé, že předčí Španěly. Snad ničeho mi nebylo tak líto, že tak nádherná lidská stvoření žijí v téhle ztracené zemi“ (cit. dle Bisschop de 1965, 41). Zvláště jedny barvené lokny nadchly Mendaňu i jeho choť, neboť Polynešánčiny „vlasy měly tak nádherný rudý lesk, že si doña Isabela chtěla ustříhnout na památku její kadeř; zdálo se však, že se žena s kadeří nechce rozloučit...“ (ibidem).

Osídlení Markézských ostrovů, kde bylo praktikováno i lidodjedství – pojídání takzvaného „dlouhého vepře“ –, se datuje cca od 2. století př. n. l. Patrně prvním portrétem Markézana je křídou načrtnutý tahuatský pohlavár Honu z 9. dubna 1774 od Williama Hodgese, jenž se plavil s druhou Cookovou expedicí. Účes je těžko patrný, neboť jej skrývá čelenka, ale je vidět kroucený vous sahající na prsa (obr. 3). Nejlepší popis

najdeme i v deníku očitého svědka, Johanna G. Forstera, syna Cookova přírodovědce: „Po snídani jsme spatřili naše přátele a mezi nimi náčelníka, oděného v plášť zhotovený z moruše, a ozdobeného diadémem, věncem, dřevěnými náušnicemi a chomáči z vlasů. Dověděli jsme se, že je to král ostrova; svěřil nám, že se jmenuje Honu“ (Forster 1964, 200). Markézané se prý koupali méně než Tahitáné.

V zápisu z 12. dubna 1774 píše o vizáži Markézanů sám kapitán Cook, podle nějž jsou zdejší lidé nejhezčím plemenem těchto moří. „Muži jsou rozpícháni nebo tetováni od hlavy až k patě. Někteří nosí vlasy dlouhé, jiní krátké, zdá se, že v tom nepanuje ustálený zvyk. Kolem nohou a paží si ovazují chomáč lidských vlasů připevněných na provázku. Mají ve zvyku zavěšovat si do vousů korálky“ (Cook 1982, 186-187). Lodní důstojník Charles Clerke doplnil, že ženy měly dlouhé jemné vlasy, jež jim půvabně spadaly na záda.

Až další mořeplavci doložili, že účesy měly daná pravidla. Staří muži si ke slavnostem vyholovali hlavu po obou stranách a pouze na temeni si nechávali chomáč svázaný do uzlu proužkem bílé stloukané látky (*tapa*). Ti mladší mívali nad čelem dva chomáčky, taktéž obalené kůrou, takže vypadali jako čerti s vlasovými růžky. Takový účes je zachycen na rytině nedotetovaného jinocha s bizarní „kabelkou“ z lebky od W. G. von Tilenaua (obr. 4), jenž byl na markézské Nuku Hivě ilustrátorem Kruzenšternovy expedice (1804).

Obr. 4. „Mladý, nedotetovaný Nukahiwana“, rytina pravděpodobně dle Tilenauovy práce z roku 1804 (asi 1813). Mladý bojovník (*toa*) s rozpracovanou tetovází, trofejní lebkou (*ipu o'o*) a růžkovitým účesem *tautike*. (Kresba: Karl von den Steinen 1925-28, I:70, originál v American Museum of Natural History).

Obr. 5. Markézská trumpeta z mušle (*putoka, putona*) ozdobená vlasy. (Foto: Kjellgren 2005, 93).

Růžkovitému účesu se dle Kjellgrena říkalo *tautike*. „K vytvoření *tautike* bývala většina hlavy oholena lasturami nebo žraločími zuby, takže byly ponechány pouze dva chuchvalce, po každém na jedné straně. Kadeře byly poté svázány do dvojice kónických uzlů, jež pojily proužky tapy. Porter *tautike* obdivoval, když (v roce 1815) poznamenal, že celý účes byl vytvářen „s mírou vkusu a úhledností, jež by se nemusela báti umění našich nejlepších kadeřníků“ (Kjellgren 2005, 57).

Tutéž úpravu hlavy ukazuje také portrét náčelníkova syna Vokaimy z údolí Taioha'e (1833). Markézané ještě mívali hlavu „zcela vyholenou, kromě jedné kadeře na temeni, která leží volně anebo je svázána do uzle. Do uzle si však upravují vlasy, jen když slavnostně přísahali, že pomstí smrt některého blízkého příbuzného. V takovém případě si vlasy nikdy neustříhnou, dokud slib nesplní“ (dle Frazer 1994, 209). Uzlík vzadu se nejspíše nazýval *putiki*.

Markézané, kteří měli tetovány vzory od ušních lalůček až po palce u nohou, si do uší zastrkovali špunty z vorvaňoviny, kousky z kosti si věšeli na krk a vplétali do účesu. Nebyly to kosti ledajaké: umně vyřezávané postavičky (*tiki ivi po'o*) pocházely z nepřátelských holení a rukou. A co víc: Markézané si vyráběli náramky z vlasů, přičemž jimi kráslili i sukně a pláštěnky. Obzvláště nazdobení vyráželi elitní bojovníci (*toa*), třímající u pasu lasturu *putoka*, která sloužila jako trumpeta (obr. 5). Často ji kráslili vlasy, jak ukazuje exemplář se štrápcem jakožto zvukovým špuntem ze sbírek v Cambridge. Kapitán David Porter, jenž ostrovy navštívil roku 1813, popisuje válečníky s „velkými štrápci lidských vlasů kolem zápěstí, kotníků i ve stydké krajině“ (cit. dle Kjellgren 2005, 9-10). Pro možné „pochybovače“ o skutečném původu materiálu, který na ostrově Hiva Oa zdobíval kotníky, je určeno několik štrápců s lidskými lokny a vyřezávanou kostí, které jsou uschovány v Britském muzeu.

Dokladem urozenosti na Markézách byly dlouhé hole (*tokotoko pio'o*), z jejichž horních konců vlál pramen lidských vlasů nebo byla na špičce malá „paruka“. Pačesy pocházely dle přírodovědce G. H. Langsdorffa „od zabitých nepřátel. Přirozeně rovné vlasy se ovinuly kolem dřevěných hůlek, balily

Obr. 6. Náčelnické hole *tokotoko pio'o / to'oto'o pio'o*. Markézští pohlaví (*haka'iki*) nosili dřevěné hole s těmito malými vlasovými „parukami“; popisuje je i Karl von den Steinen (1925-28, III). Dva zde vyobrazené exempláře z 19. století pocházejí ze sbírek na Havaji a ve Philadelphii. (Foto: dle Kjellgren 2005, 89).

do listů a pekly se pak v podzemních troubách, aby vznikly zřetelné tuhé kudrlinky. Kadeře v horní části jsou překryty širokou páskou z kokosových vláken“ (Kjellgren 2005, 88-89). Jiní odborníci soudí, že šlo o vlasy příbuzných.

Hole *tokotoko* (obr. 6) o délce až 175 centimetrů nosili jak náčelníci, tak ženská honorace, neboť fungovaly nejen jako mocenský symbol, ale i odznak tabuizovaného stavu. Dvě tyče, z nichž každá má na konci jiný „účes“, byly například vystaveny v Metropolitním muzeu v roce 2005. Další hole s čupřinou, zakreslené slavným etnografem Karlem von den Steinen, získaly „instituce v Berlíně a Neuchâtelu“ (Steinen von den 1925, I/157).

Pozoruhodně důležité byly markézské vousy; z vousaté pýchy stařešinů se vyráběly tradiční ozdoby. Například „když se děd dověděl, že se brzo narodí vnouče, nechal si růst vous, aby byl materiál na výrobu ozdob pro očekávané dítě. Když jsem prohlížel muzejní ukázky s chomáči zvlněných šedivých vousů, pěkně svázaných kokosovými vlákny,“ píše maorský etnolog Te Rangi Hiroa, „stále jsem si představoval, s jakou asi láskou česal pěstitel svůj vous a jakou asi prožíval radost, když byl dostatečně dlouhý, aby se mohla sklízet úroda“ (Buck 1963, 99). Vousaté klenoty (*pavahina*) pro zdobení chocholů na čelenkách byly neskutečně cenné a pro Evropany takřka neprodejné – ani za enormní ceny (obr. 7).

Spisovatel R. L. Stevenson se roku 1896 zmiňuje o Mapiaovi, velkém knězi, jenž z vousů vyráběl čelenky a jehož vlastní vous „byl nejen ozdobou jeho stáří, ale také slušným majetkem. Byl odhadován asi na jedno sto dolarů“ (Stevenson 1973, 85). Dle Karla von den Steinen bývaly i vějíře zdobené kadeřemi a jednu unikátní štětičku z vousů popisuje jako „stařeckou bradku, *pavahinu* zlatěblondaté barvy“ (Steinen von den 1928, list aC).

Ostrovny lákaly nejen námořníky, etnografy a podivíny, ale i umělce. Dalším z nich – možná i vším naráz – byl Herman Melville, jenž roku 1841 dezertoval z lodi a žil s místními. Ostrov Nuku Hiva si zamiloval. V autobiografickém romá-

Obr. 7. Pěřová čelenka z Markéz spolu s cennou štětičkou z vousů (šedá uprostřed), rané 19. století, výška celku asi 45 centimetrů. (Foto: dle Kaepler 2008, 15, originál v Peabody Essex Museum).

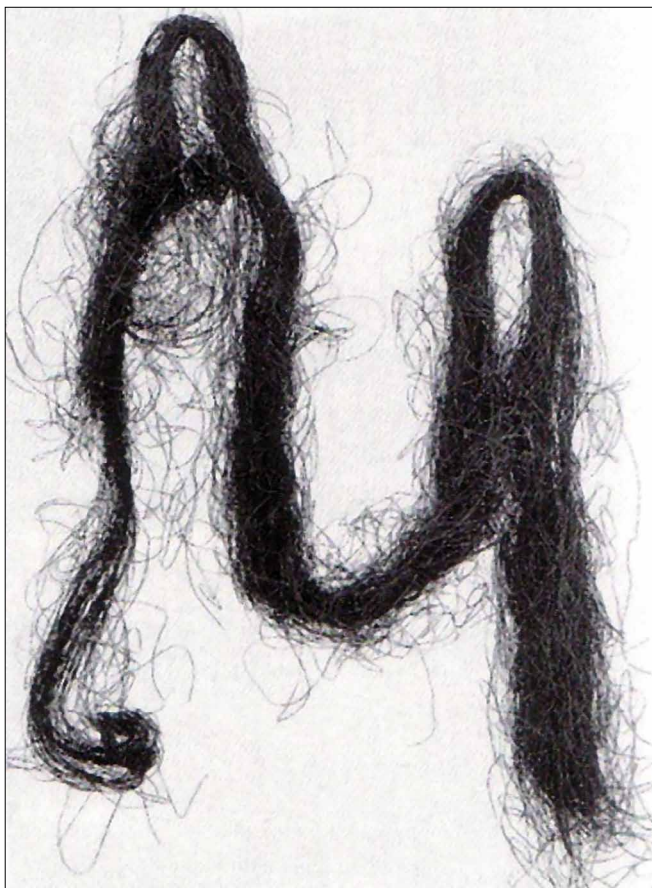

Obr. 8. Paetini, náčelníkova žena z Taiohae, Nukuhiva, asi 1838. (Kresba: archiv autora).

nu *Taipei* se rozepsal o místních vlasech: „Dlouhé, nádherné lesklé kadeře dívek vzbudily můj obdiv. Krásné vlasy jsou pýchou a radostí každé ženy. Ať už jsou proti vůli přírody vyčesány na temeno a stočeny či upraveny na velkou věž hřebeny a sponkami, ať jsou položeny na hlavě v úhledných vlnách či je jim dovoleno, aby splývaly v přirozených kadeřích“ (Melville 1960, 180). Vlasy Markézanek, které se olejovaly kokosovým mlékem, bývaly delší, což nebylo všude v Polynésii zvykem, někdy svázané tapou, jak ukazují ilustrace z Kruzenšternových (1804) nebo D'Urvilleových (1838) knih (obr. 8). Ač je Melville beletristou *par excellence*, podává též popis výroby zdejší světležluté pomády, jak bylo doloženo i v různých národopisných pracích (ibidem).

TAHITI A SPOLEČENSKÉ OSTROVY

Díky cestopisu Antoina de Bougainville, jenž na Tahiti zavítal v dubnu 1768, se zdejší „ráj“ stal idealizovanou domovinou „ušlechtilého divocha“. Mohl za to i přibarvený popis nahých nymf, které natahovaly ruce po lodnicích, a Tahitianů. „Tu přirazili k lodi a jeden z nich, pozoruhodný svým ohromným, paprskovitě naježeným účesem, nabídl nám prasátko a hrozen banánů. Přijali jsme dar a dali mu čepice a kapesníky“ (Bougainville de 1927, 78).

Obr. 9. Svazek vlasů o délce 165 centimetrů ze Společenských ostrovů, které byly zaplétány do ozdobných pokrývek hlavy (*tamou, tamau*). Několik takových „parukových“ turbanů přivezl Cookův vědec Joseph Banks. (Foto: Hauser-Schäublin 1998, 290, v takzvané Humphreyho sbírce, Göttingen).

De Bougainville obdivoval čistotnost Tahitánů i jejich bílé, zdravé zuby. Dospěl k názoru, že zde existují dvě rasy: jedna, vyššího a souměrnějšího vzrůstu a druhá, která „jest prostřední postavy, kadeřavých a jako žíně tvrdých vlasů a barvou a tváří se málo liší od mulatů. Jedni i druzí nechávají si růsti dolní část vousu, ale holí kníry a horní část tváře. Někteří vlasy krátce stříhají, jiní je nosí dlouhé a na temeni svázané a natírají je, jakož i vousy kokosovým olejem“ (Bougainville de 1927, 92).

Cook nevynechal Tahiti ani při jedné ze tří expedic. Prvně sem dorazil v dubnu 1769. Mravy žen, které se nabízely cizincům (a to i za podpory vlastních mužů), se veliteli protivily. Ne tak jeho námořníkům z lodi *Endeavour*. Tahitáné „měli vlasy vesměs černé, husté a silné, ženy je nosily zastřižené k uším,“ zapsal si kapitán (Aughton 2006, 74). Jedna z kreseb Sidneyho Parkinsona také zachycuje polonahou tanečnici s kadeřenými vlasy krácenými na týle.

Při druhé Cookově cestě si vzal dámy na přetřes lodní astronom William Wales: „Pleť mají světle olivovou neb spíše mrtvolně žlutou; jejich vlasy jsou lesklé a černé a nosí je ostříhané nakrátko jako podle hrnce, což jest typické v Anglii pro venkovany; zde však budí to hezčí dojem, neboť to ladí s jejich sporým oděvem, lépe než kterýkoli jiný tvar,“ zaznamenal si

na palubě *Resolution* čtyři roky po prvním Cookově přistání (Aughton 2007, 110). Účes si uhlazovali a natírali vonnými oleji během doby klidu, kdy pražilo nejžhavější slunce, jak tvrdí Forster (Forster 1964).

Tahiti geograficky patří do Společenských ostrovů. Na jednom z atolů za Huahiné, kde Cook nabral tetovaného Omaie, jenž roku 1775 doplul až do Anglie, navštívil výpravu pozoruhodný vůdce. Jmenoval se Herea. „Byl to nejtlustší člověk, kterého jsme v Jihomoří spatřili. Kolem břicha měřil 54 coulů. Také vlasy měl zvláštní. Visely mu v dlouhých, kroutících se pletencích až k bokům a byly tak husté, že se jeho hlava zdála dvojnásob velká. Tloušťka, barva pleti a tetování byly znakem jeho urozenosti, která ho, jako mocné lidi na Tahiti, opravňovala k lenošivému životu“ (Forster 1964:157). Šlo asi o zacuchané lokny (dredy).

Tahitáné si zakrývali hlavu věžovitými turbany. Forster je na Společenských ostrovech nazývá *tamau*; dole byly užší, uvnitř duté a naplněné vonnými květy a zdobené pletenci z vlasů. Jeden vlasový snop o délce 165 centimetrů patří do Humphreyho kolekce (obr. 9). Několik kadeřemi omotaných čepic dovezl Cookův vědec Joseph Banks, který zmiňuje slavnosti, na nichž „muži nosili na temeni hlavy útvary vytvořené z vlasů, jež připomínaly paruky“ (Hauser-Schäublin 1998, 290). Aby si lidé neponičili účes, spávali na „polštářích“ z *tapy* nebo na dřevěných podhlavnících.

Tahitské účesy se upravovaly dle postavení, pohlaví i okolností; de Bougainville tvrdil, že se při smutku nosilo v kučerách i peří. Urozenější muži „si nechávali dlouhé kadeře, ale tělesně pracující dávali přednost kratším, aby jim nepřekážely v práci. Ze santalovníků vyráběli voňavky, jimiž si natírali vlasy. Muži se holili břitvami z lastur nebo ze žraločích zubů, ale u náčelníků bylo zvykem, že si nechávali bradku a vousy“ (Krupa 1988, 115-116). Dokladem je zápis přírodovědce Forstera, jenž vysloveně popisuje starce se „sněhobílým hustým vousem až na prsa“ (Forster 1964, 129).

Ani tropickému ráji se nevyhlo plešatění. V říjnu 1777 uvítal Cook pohlavára ostrova Maheine ve věku 40 až 50 let. Byl holohlavý, což byl řídký zjev. „Nosí druh turbanu, a zdá se, že se styděl ukázati hlavu. Zdali nedostatek vlasů považují za zhanobení, nebo si myslí, že my je za takové považujeme, nemohu říci. Zdá se, že toto bude pravdou, neboť viděli, že my zloděje ostříháme dohola, když ho dopadneme. Z toho usuzovali, že je to u nás pro zloděje obyčejným trestem; a naši dva nebo tři páni, kteří neměli právě nadbytek vlasů, byli u nich (jak jsme pozorovali) v podezření, že jsou ‚Tetos‘ – zloději“ (Cook 1911, 126-127).

Již brzy sami Polynésané odkoukávali cizí zvyky, takže není výjimkou Forsterův zápis o náčelníkovi O-Tai, který měl kadeřavé vlasy, jež „mu podle tamějšího zvyku sahaly až na ramena. Když však viděl, že máme vlasy v týlu svázané, ihned tuto módu napodobil; použil k tomu černého hedvábného nákrčníku, který mu daroval pan Clerke“ (Forster 1964, 117). A lodí s „inspirujícími“ cizinci přibývalo. Svědectví o změnách na Tahiti podal roku 1835 též Charles R. Darwin při své památné cestě kolem světa: „Nyní se tu téměř všude rozšířila nehezká móda: vyholují si nahoře na hlavě velkou kulatou

pleš, až zbývá z vlasů jen věnec. Misionáři se pokoušeli lidem zvyk vymluvit, ale je to módní a tato odpověď musí postačit na Tahiti stejně jako v Paříži“ (Darwin 1955, 371). Evropané pak proměnili staleté tradice.

OSTROVY SAMOA A TONGA

Až úzkostlivě dbali o čistotu lidé Samoji (Plaveckých ostrovů), jež s Tongou (Přátelské ostrovy) tvoří takzvané polynéské jádro. Prvně jmenované ostrovy navštívili běloši až roku 1722; Tonga bylo objeveno v roce 1616 Nizozemci. Samoánci, jejichž předci osídlili ostrovy před rokem 800 př. n. l. jako jedni z prvních v Oceánii, se denně koupali; k mytí používali šťávu z planých pomerančů. „Na rozdíl od Evropanů se ženy stříhaly nakrátko a upravovaly si účesy vonným olejem, do něhož přimíchávaly chlebovníkovou smůlu. Chlapi nosili dlouhé vlasy a na čele si je uvazovali do uzlu“ (Krupa 1988, 111). Brady si holili žraločními zuby.

Na Samoji i Tonze si truchlící v případě úmrtí stříhali – vlastně spíše řezali – vlasy. Při slavnostech se nosila čelenka *tuiga* z tapy a vlasů, jichž se užívalo i ke zdobení vějířů. Dle Stuchlíka se do účesu zapichovaly až čtyřicet centimetrů vysoké hřebeny jako ozdoba.

Náčelníci na Tonze si zdobili hlavu červenými pírkami. Děti se nesměly pod hrozbou tabu dotknout otcovy hlavy. Zvláštní pravidla platila pro holičství; role *tufungy* – kněze či zvláštního řemeslníka – náležela na Tonze nejstarším synům. Největší úctě se těšilo stavitelství člunů, řezba velrybích zubů a pohřebnictví. Druhou skupinu řemesel tvořilo kamenářství, výroba sítí či rybářství. „Podřadnější místo zaujímal tetování a řezba kyjů, zatímco na posledním místě bylo holičství, kuchaření a rolnictví“ (Krupa 1988, 99).

V říjnu 1773 tu zakotvil Cook, který byl překvapen barvením vlasů. „Mnozí si je barví nebo napouštějí červenou barvou a viděl jsem několik, kteří měli vlasy obarvené na modro; muži si stříhají nebo holí vousy nakrátko, což – jak mi bylo řečeno – dělají pomocí dvou lastur. Zdá se, že mají ve zvyku mastit si něčím každé ráno hlavu a horní část těla, která je vystavena slunci“ (Cook 1982, 138). Olej byl asi z kokosu; barvy z hlínky a vápna. Při další zastávce v červenci 1777 Cook svá pozorování korigoval: už viděl i delší sestřihy. „Někteří mají na jedné straně ustřižené vlasy; jiní mají hlavu docela ostříhanou, až na jednu kadeř, která obvykle se na straně nalézá; nebo si nechají růsti vlasy dlouhé“ (Cook 1911, 88). Ženy je měly krátké (obr. 10).

Pomoci v dějinách vousu by nám bývaly mohly obrazy malíře Hodgese, ale spíše jsou jen poučením, jak obezřetní musejí antropologové být. Už pozorný Forster na Tonze komentuje výpovědní hodnotu jeho děl: „I kresba starce s bílým vousem je skvělá, jenže lidé na ostrově Ea-Uwhe si nenechávají růst plnovous, ale seškrabují vousy mušlemi“ (Forster 1964, 165). Jak vypadalo holení, popsal Cook 25. května 1777 při cestě z ostrova Foa na Tongu. „Našel jsem ženu, která holila dítěti hlavu zubem žraloka, zub byl do dřívka zasazen. Zdálo se, že to nepůsobí dítěti bolesti, třeba že byly vlasy tak těsně oholeny,

Obr. 10. „Mladá žena ze Sendvičových ostrovů“ čili z Havaje, dobová rytina Johna Keyse Sherwina podle předlohy umělce Johna Webbera (z knihy o Cookových plavbách, 1785). (Kresba: archiv autora).

jako kdyby byl býval holič k práci povolán. Tímto povzbuzen, zkusil jsem sám na sobě podobný nástroj a shledal, že je to výborná náhrada. Avšak muži se utíkají k jinému mistrovství, když si stříhají vousy. Činí to dvěma mušlemi; jednou si drží vousy a druhou je odkrucují“ (Cook 1911, 58-59).

Tonžané používali k česání hřebenů (*helu*), které se „nosily i na ozdobu“ (Hauser-Schäublin 1998, 210). Šest kusů je v göttingenské sbírce. Jde o 15 až 23 dlouhých tyček, jež jsou na konci do trojúhelníku svázané pruhem z kokosových vláken (obr. 11). Očividně bývaly ve výhradním vlastnictví osob. Námořník William Mariner, jenž žil v letech 1806-1810 na Tonze, upozornil na jejich zvláštní výrobu. Každou část vyráběly ženy jiného statusu; zatímco produkce zubů a jejich spojení náležely výše postaveným, „výroba motouzu je povoláním dam nižšího řádu“ (cit. dle Hauser-Schäublin 1998, 313).

Při odlpování z Tongy se Forster junior s údivem rozhlížel po okolních pirogách, na nichž byli lidé s vlasy jakoby spálenými a pudrovanými. „Při bedlivějším pozorování jsem zjistil, že pudr je vyroben z lasturového nebo korálového vápna, které působí jako žíravina a ožehuje a ničí vlasy. Pudr na vlasy byl tak oblíben, že domorodci jej různě barvili – jeden muž používal modrého, jiní oranžového, barveného kurkumou“ (Forster 1964, 171).

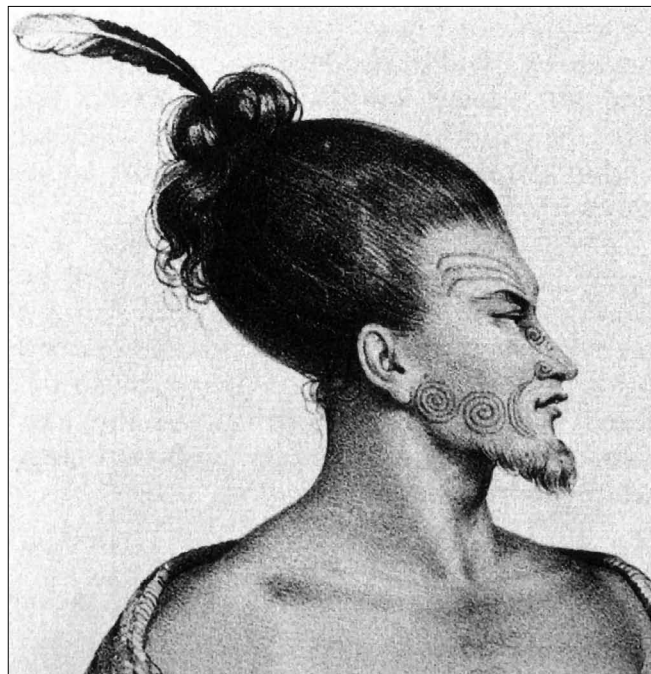

Obr. 11. Hřeben z Tongy (*helu*) o výšce 18,6 centimetrů, vyrobený z kokosových vláken a dovezený do Evropy botanikem Johnem Veitchem (1865). (Foto: dle Hooper 2006, 257, dnes ve sbírkách v Exeteru).

Existuje i stará pohádka z Tongy, která poukazuje na barvení. Vypráví o dívce Hinahengi, jež šla k moři, aby si natřela vlasy hlínkou. Sušila si je a usnula. Spící krasavici uviděl muž ze Samoji, Lekapai. „Zatímco Hinahengi spala, přivázal ji za vlasy ke stromům. Potom vykřikl: ‚Stávej děvče!‘ Hinahengi se probudila, chtěla vstát, ale nemohla. I pravila: ‚Odvaž mi vlasy, prosím tě, budu tvá.‘ Lekapai dívku odvázal a žil s ní“ (cit. dle Permjakov 1979:315).

NOVÝ ZÉLAND (MAOROVÉ)

Nikoliv jako v pohádce, nýbrž jako v divokém snu si připadali raní cestovatelé na Novém Zélandě. Bylo tomu tak i kvůli četným válkám. Jak asi vypadali Maoři po bitvě (obr. 12), popsal očitý svědek: „Bojovníci byli nazí a jejich dlouhé čer-

Obr. 12. Maorský pohlavár a válečník z urozených rodin v Houahoua (Tolaga Bay) portrétovaní de Saisonem, malířem J. S. C. Dumont d'Urvilleho výpravy, v roce 1827. (Kresba: dle Simmons 1986, 60).

né vlasy, třebaže byly slepeny zaschlou lidskou krví, částečně vlály ve větru; v levé ruce drželi lidskou hlavu“ (cit. dle Hogg 1995, 223). Dle Edwarda Tregeara pak vítěz obvykle pozvedl uříznutou hlavu za vlasy, okusil teplé krve a spolkl levé oko (Tregear 1890). Zděšení byli James Cook i jeho druhové, když viděli okousané lidské kosti a byli poučení, že snědení bývají poražení nepřátelé (Cook 1982 aj.).

Předkové Maorů osídlili Zéland, zemi Aotearoa („mohutná záře“), asi ve 12. až 14. století. Krajina byla charakteristická čadícími sopkami, ale i chladným klimatem. I proto se obyvatelé země, již objevil Abel Janszoon Tasman roku 1642, více oblékali a méně myli. „Co se týče účesu, Maorové, tak jako ostatní Polynésané, si nechávali dlouhé vlasy, pravda, kromě většiny žen, jež se stříhaly nakrátko. Muži si do uzlů zastrkávali pírka“ (Krupa 1988, 124).

Jednoho Maora z období prvních kontaktů máme výtečně zdokumentovaného. Jde o muže Otegoowgoowa, jehož v provincii 1769 tuší portrétoval Cookův kreslíř Parkinson (obr. 13). Na tváři má tetování (*moko*), které mělo funkci erbu i podpisu. Bradu zdobí fousky; delší vlasy jsou svázány do uzlu a je do nich vstrčen veliký hřeben. Novozélandané neuzívali

Obr. 13. Kapitánem Jamesem Cookem viděný Maor jménem „Otegoowgoow“ (s tetováním *puhoro* a výrazným hřebenem v účesu s culíkem) zakreslený jeho umělcem Sydneyem Parkinsonem v Cape Brett roku 1769 (Hawkesworthova rytina z roku 1773). (Foto: archiv autora, originál uschován v British Library).

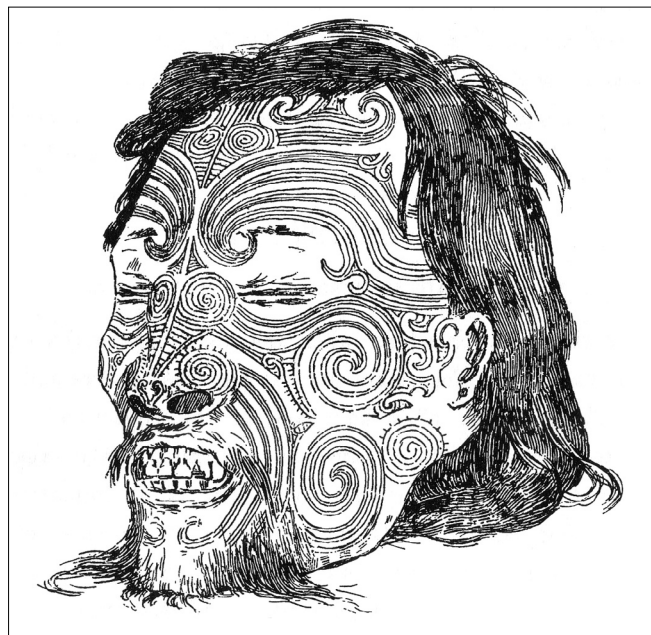
Obr. 14. Maorský kostěný hřeben (*heru*), výška 15,5 centimetrů. (Foto: Hauser-Schäublin 1998, 110).

hřebenů (*heru*) z kokosových vláken, dřeva či velrybích kostí výhradně k česání, ale i jako symbol vysokého statusu – „hřebeny byly především ozdobami hlavy“ (Hooper 2006, 131). Ukázky kostěných nástrojů (třeba až o výšce 28 cm) vlastní muzea ve Vídni, Florencii či v Cambridge (obr. 14).

Holičství bylo v celé Polynésii tabuizovaným oborem, neboť při stříhání (řezání) vlasů hrozilo narušení toku magické energie. I proto Maorové před řezáním kadeří žehnali nožům z obsidiánu. V některých končinách Nového Zélandu byl nejposvátnějším dnem ten, kdy se hromadně krátily čupřiny. U Maorů „posvátná jest i všechna okrasa hlavy, zvláště hřebeny. Děcko jednoho náčelníka bylo plno vši, že budilo u každého, kdož je viděl, soustrast; ale matka nemohla mu vlasy ostříhati, neboť hlava byla posvátná. I poslala je k otci, který tu rovněž nemohl nic činiti, ježto byl na živu jeho děd. K tomu doneseno děcko a ten je očistil z útrpnosti, ač tím stal se sám tabu a musil být krmen“ (cit. dle Vlach 1888, 98).

Obr. 15. Maorské hlavy toi moko, které byly během kolonizace směňovány třeba i za pušky, skončily v mnohých muzeích, jež je dnes musejí vracet na Aotearou. (Foto: nespecifikovaný exemplář, archiv autora).

Obr. 17. Jedna z vousatých maorských hlav ve sbírkách Royal College of Surgeons, Londýn, jak ji zakreslil H. G. Robley ve své knize *Moko, or Maori Tattooing* (1896). (Kresba: Robley 2003, 184).

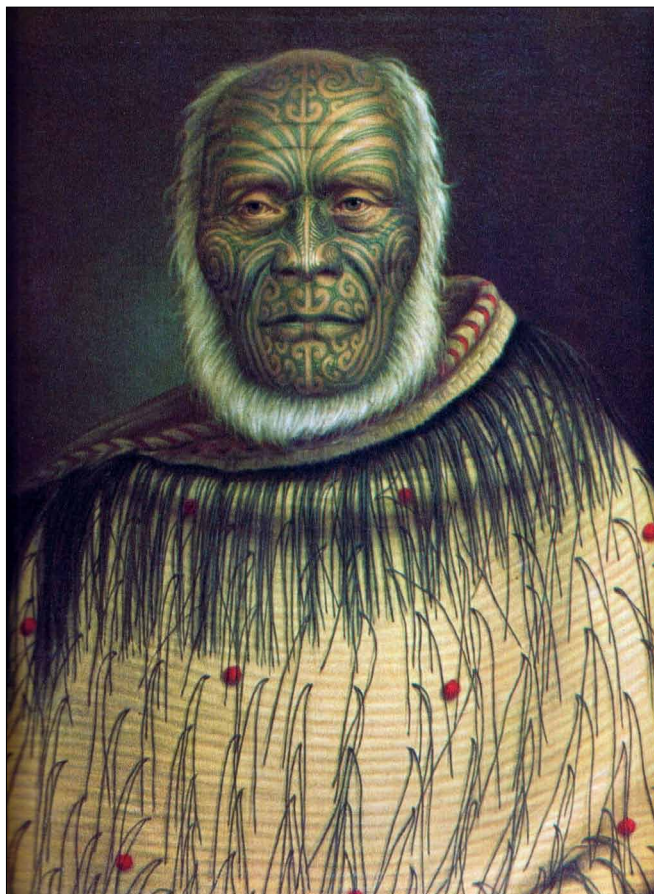
Obr. 16. Generál Horatio G. Robley se svou sbírkou maorských hlav *toi moko*, asi z roku 1902 v Surrey. (Foto: dle Rubin 1988, 172, originál fotografie je dnes v Bernice P. Bishop Museum / Wikimedia Commons).

Hřeben měl pro Maory značnou symboliku. Vypráví o tom i pověst o náčelníkovi Uenukuovi, který měl syna Rua-tapu. Mladík zavolał na otce: „Ó, vznešený pane, obleč mě a uprav mé vlasy!“ Uenuku Rua-tapovi odpověděl: „kde mám vzít hřeben na tvé vlasy?“ „Proč nepoužiješ jeden z těchto hřebenů?“ „Mám snad tvé vlasy ozdobit hřebenem tvých starších bratrů?“ otázal se Uenuku, neboť hřebenby byly tapu a nesměly

se používat pro mladíky. Když to Rua-tapu uslyšel, vykřikl: „Ó pane, myslel jsem, že jsem tvůj syn. Teď ale cítím, že tomu tak není.“ Na to otec odvětil: „Jsi opravdu mým synem, ale podřadného narození“ (Andersen 2000, 77). Na Novém Zélandu se vyprávěly i báje o rusovlasých vílách (Patu-pai-arehe). Pro poznání maorských vlasů a vousů máme i zvláštní doklad. Maorské hlavy (obr. 15). Ve světových muzeích jich byly stovky, než začali dědicové žádat jejich navrácení; recentně tak musela učinit muzea ve Francii nebo Velké Británii. Protože nejvíce *many* sídlilo v hlavě, přikládali bojovníci těmto trofejím úctu. „Lidé si useknuté tetované hlavy – obsahující energii – schovávali, zatímco nezdobené holé hlavy bez úcty a s posměchem vyhazovali nebo odkopávali“ (Rychlík 2005, 107). První tetovanou hlavu zakoupil již roku 1770 Cookův vědec Banks, do roku 1831 je kuriozitami posedlí kolonizátoři směňovali za pušky.

Ze zachovaných hlav lze vyčíst mnohé: významy tetování se zabýval generál Horatio G. Robley (1896), jenž popisuje řadu exponátů i vlastních „vzorků“ (obr. 16). Většina hlav měla delší vlasy; vlají až na pomyslná ramena. „Záslouhou preparace a sušení jsou skoro neuhladitelné; pročež zůstávají tak jak byly dřívě, dlouhé, divoké a nedotčené. Náčelníci si je česali zvláštním způsobem – vous bývá skrovňný, pouze drobné kníry nebo strniště na bradě zůstalo. Obočí přetrvalo. Pěkně vousatá hlava byla ve sbírce Royal College of Surgeons (obr. 17). Mezi nasbíranými exponáty naleznete rozličné druhy vlasů: černé a hnědé, rovné a vlnité, zacuchané a zkadeřené, i šedé a načervenalé,“ uváděl generál (Robley 2003, 186-187).

Jedna z hlav ve zmíněné kolekci má knírky; šediny nese trofej z Göttingenu. Žádnou z lebek nezdobí culíky či copy; na ně-

Obr. 18. Maor Ihaka Whanga s působivou úpravou vousů portrétovaný Plzeňákem Bohumírem Lindauerem, po roce 1877. (Foto: dle Graham 1965, 95, originál obrazu v Partridgeově kolekci v Aucklandu).

Obr. 19. Maor Kewene Te Haho portrétovaný opět malířem Bohumírem Lindauerem, po roce 1874, se dožil devadesátky. (Foto: dle Graham 1965, 69, originál obrazu v Partridgeově kolekci v Aucklandu).

kolika je viditelná počínající pleš (Cambridge). *Toi moko* z Berlína měla vyholované strany kolem uší; některé z lebek mají holená čela, aby tetováže vynikly. Ženské hlavy se neuchovávaly, ale z dobových vyobrazení je vidět, že dámy mívaly zprvu kratší vlasy než muži, krácené nad rameny, jak ukazují náčrty z Dumont D'Urvilleovy výpravy (1826). V průběhu 19. století přibývá žen s kadeřemi až na záda.

O vizáži Maorů na přelomu 19. a 20. století informují i plátina, o něž se u protinožců postaral plzeňský rodák Bohumír Lindauer. Ve Wellingtonu přistál 6. srpna 1874. Pro sbírku H. E. Partridge pořídil během let asi 200 obrazů. Domorodci si na nich vlasy zdobí pery, někteří staří válečníci (jako Wiremu Kingi nebo Eruera Maihi Patuone) mají mocný bílý plnovous, pohlavár Anehana si nechal – zřejmě již po britském vzoru – narůst hutné licousy. Te Hapuku a také Ihaka Whanga (s pleší) mají licousy spojené pod bradou (obr. 18), přestože okolí rtů je oholené. Náčelník Paramena se pyšní knírem s bradkou, Kewene Te Haho má jen mocný knír (obr. 19). Mladší mužové mívali tvář holou. Většina žen má už dlouhé vlasy. A ještě jeden pramen k dějinám vlasů u Maorů nacházíme – dřevěné figury, o nichž psal již J. M. Crozet (1772) a které mají na hlavách lidské kadeře.

HAVAJSKÉ OSTROVY (HAVAJ)

Výjimečnými „parádníky“ byli Havajci, zvláště když se připravovali na tanec *hula*. „Kolem krku si věšeli náhrdelníky z peří (*lei*); hlavu si zdobili girlandami květů, přičemž dlouhé a lesklé vlasy si nechávali volně viset dolů“ (Andersen 2000, 350). Jeden typ šperku vyrobený z velryboviny zavěšené na spletených vlasech se jmenoval *lei niho palava* (obr. 20).

Často se pracovalo s peřím; i ve světovém kontextu jsou skvostné zdejší čelenky. Čapky a pláště ze síťoviny „bývaly pokryty červenými pery, která v Polynésii byla znakem náčelnické hodnosti. Později se přidávala i žlutá pera, aby vznikly barevné kresby, a když žlutá pera byla vzácnější, stala se žlutá hlavní barvou na Havaji“ (Buck 1963, 159). Žlutá pírká pocházela z ptáčka '*o'o* (*Moho nobilis*), jenž byl chytán do sítí a po vyškubnutí klenotů vypuštěn.

Dokladem pérkařského umu jsou pérové pláště (*'ahu'ula*) a helmice (*mahirole*). A také pérové sochy bohů. Jedna z nich, jež pochází z 18. století, zaujme aplikací pravých lidských vlasů, jež 62 centimetrů vysoké „bustě“ sahají až na krk (obr. 21). „Vlasy byly oholeny na důkaz zármutku i jako obětiny příbuzných v případě skonu důležitých osob, aby mohly být

Obr. 20. Náhrdelník *lei niho palaoa* z Havaje (Sandwich Islands) vyrobený ze zakroucených vlasů; podle Jamese Cooka jej nosili urození obou pohlaví. (Foto: Hauser-Schäublin 1998, 327, ve sbírce v Göttingenu).

začleněny do rituálních předmětů – třeba portrétů bohů nebo náhrdelníků“ (Hooper 2006, 83).

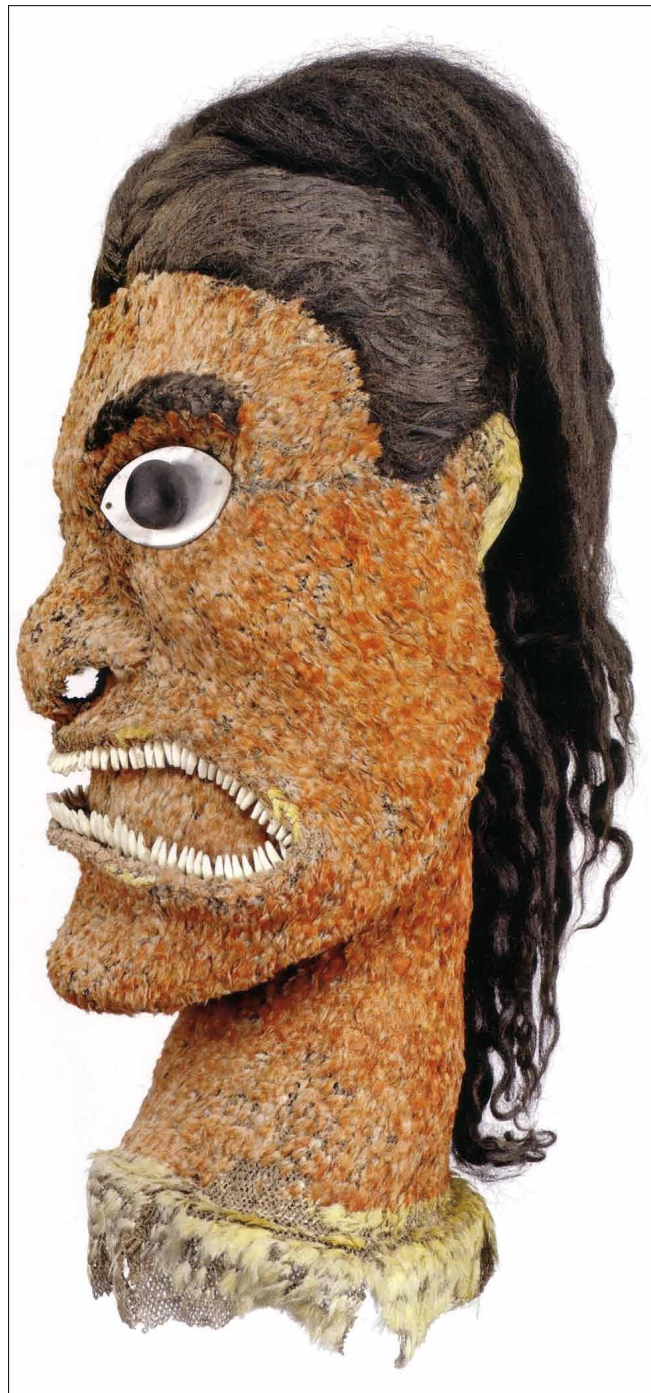
Pozoruhodné jsou také dvě dřevěné sošky ze sbírek v Dublinu a Edinburghu. Obě měří 40 centimetrů, pocházejí z počátku 19. století a mají na hlavách zvýšený pruh až na krk – jakési „číro“. Jak píše expert na oceánské umění Steven Hooper, jsou dva pásy „buď zobrazením chocholaté přílby, nebo účesem v tomto stylu. Jako doklad truchlení si totiž muži s vysokým statusem holili vlasy ze stran, přičemž si uprostřed nechávali kohouta“ (Hooper 2006, 94).

Havajce s punkerským sestřihem nacházíme i na ilustracích. Evidentní je to u malíře Jacquese Araga – například na obraze z roku 1819 se vyjímá muž v evropském saku, s tetovanými nohama (na jedné je vypíchána ručnice) a pruhem černých vlasů (obr. 22); stejný účes má i tetovač zobrazený při práci, kat i škrcená oběť u stromu. V pramenech se také píše o králi Kahekilim z havajského ostrova Maui, který měl hlavu vystříhanou po stranách.

Aragův předchůdce, malíř Louis Choris z Kotzebueho expedice, vyplnil scény z havajského života obyčejnějšími účesy: pánové mívají culíky nad týlem, ženy krátký sestřih (obr. 23). Zvláštní účes asi nosil jistý Makoa, jenž je nesourodě ostříhán. Levou půlku hlavy má zarostlou, na pravé straně vězí vyholený kruh, od něhož vede pramen vlasů na záda. Na bradě má svázaný vous. Jinde je oholen. Zdánlivě zmatený účes by zapa-

dal do jiného *bodyartu* – i havajské tetování *kakau* totiž bývalo asymetrické (obr. 24).

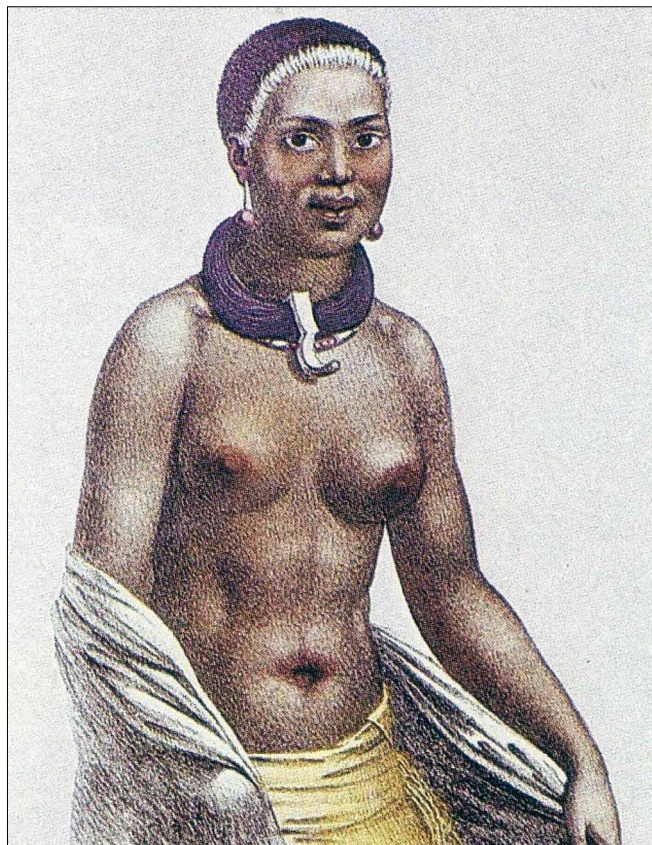
Víme též z novější doby o zaniklém zvyku, kdy Havajkám zůstávaly dlouhé vlasy až „do svatby, kdy byly zastříženy, a cop si dívka ponechala či jej získala její nová rodina. Stříhání vlasů značilo zprerthání vazeb, jež mělo děvče s rodiči“ (Green & Beckwith 1924, 238).

Obr. 21. Havajský idol z konce 18. století o výšce 62 centimetrů; z peří, vláken, psích zubů, perloviny, dřeva a lidských vlasů vpletených od čela. Původ není zcela jasný. (Foto: dle Hooper 2006, 83, dnes v Britském muzeu).

Obr. 22. Zobrazení havajského „kroje“ od malíře Jacquese Araga (kolem 1819), které ukazuje rychlý dopad cizích vlivů; za zmínku stojí patrně původní pánský účes Havajců. (Foto: dle Allen 2008, fig. 47).

Obr. 23. Havajská krasavice pohledem Louise Chorise. (Kresba: dle Krupa 1988, obrazová příloha I).

Obr. 24. Makoa, havajský průvodce reverenda Williama Ellise (dvacátá léta 19. století, publikováno 1827) s nepravdělným účesem a tetováním. (Foto: dle Rubin 1988, 164, originál v Bernice P. Bishop Museum). →

Obr. 25. Skica Rapanujce s členkou a vytahanými lalůčky od J. R. Forstera. (Kresba: dle Aughton 2007).

VELIKONOČNÍ OSTROV

Nejzazší východní výspou Polynésie je Velikonoční ostrov (Rapa Nui). Od dob, kdy jej prvně navštívil Jacob Roggeveen v roce 1722, jitrí tajuplné sochy *moai* fantazii nejen učenců. Tyto sochy měly podobu s obyvateli: dlouhé uši (obr. 25). Všiml si toho Cook, když tam v březnu 1774 zakotvil. „Jak muži, tak ženy mají v uších velikánské dírký nebo spíše podélné otvory, které jsou skoro tři palce dlouhé; někdy si přes otvor přetáhnou horní část boltce, takže ucho vypadá, jako by měli lalůček uříznut... Vlasy mají černé, ženy je nosí dlouhé a někdy svázané na temeni, leč muži nosí jak vlasy, tak vousy krátké. Na hlavě nosí něco jako kulatý vínek zdobený peřím,“ zní jeden z prvních historických popisů Rapanujců (Cook 1982, 174).

OSTROVY MIKRONÉSIE (VÝBĚR)

V severozápadním sousedství Polynésie se rozkládá oblast se dvěma tisícovkami ostrovů, ostrůvků a atolů, která dostala jméno Mikronésie neboli Maloostroví. Sem patří Mariany, Palau, Yap, Ponape, Nauru, Karolíny, Marshallovy ostrovy a s Polynésií hraničící Gilbertovy ostrovy (Kiribati). „Co do vzhledu jsou si Mikronésané s Polynésany dosti podobní – poměrně vysokého vzrůstu, černých vlnitých vlasů, s pleťí žlutohnědě až světle hnědě zbarvenou“ (Bisschop de 1965, 154). K Marianám se Evropané dostali dokonce dříve nežli

do jiných částí Oceánie, neboť ke Guamu připlul Fernão Magalhães již 6. března 1521.

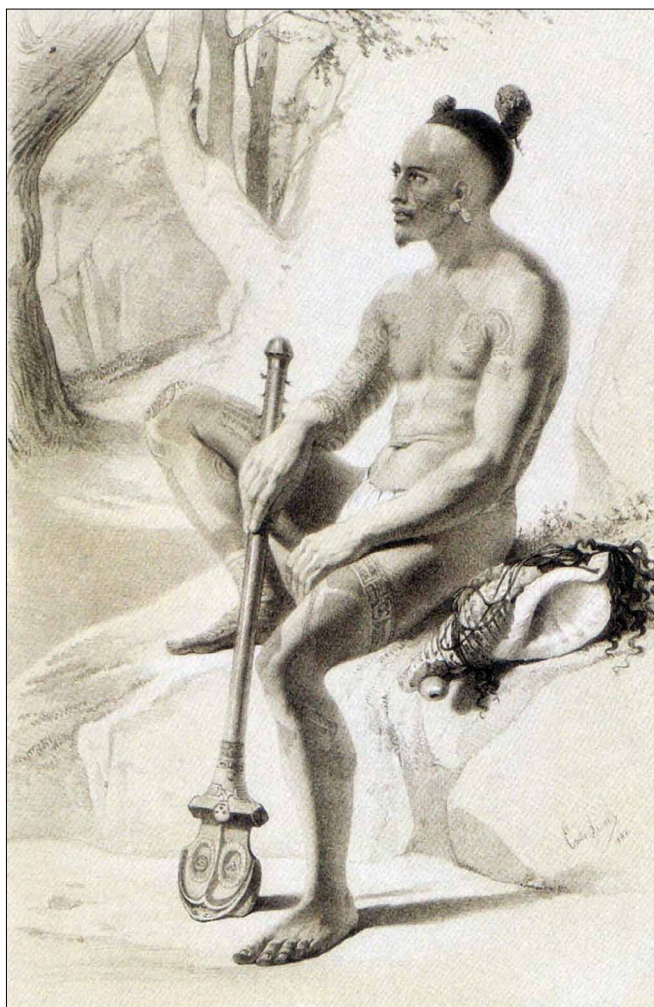
Jeho společník při první plavbě kolem světa Antonio Pigafetta zanechal v půvabné knížečce i nejstarší popis obyvatel Zlodějských ostrovů, jak byly pojmenovány pro nenechavost zdejších Čamorriů. „Muži zde chodí nazí, někteří si splétají černé vlasy spolu s vousy a nechávají si je růst až do pasu. Na hlavách nosí klobouky z palmového listí podobné albánským... I ženy chodí nahé, jen na přirození si dávají proužek z blány tenké jako papír, kterou loupají z palmové kůry. Jsou krásné, štíhlé a světlejší než jejich muži. Vlasy mají černé jako uhel, nosí je rozpuštěné a nechávají si je splývat až na zem. Tělo i vlasy si potírají kokosovým a sezamovým olejem“ (Pigafetta 2004, 37). Výprava pak pokračovala k Filipínám.

Opačnou cestou – z Filipín na Mariany – putoval roku 1681 jihlavský rodák a jezuitský misionář Augustin Strobach, který z Guamu zamířil na ostrov Rota, jenž se mu stal po pár letech při domorodém povstání osudným. Ve své *relaci* do ústředí řádu z roku 1682 syrově popsal místní zvyky včetně potratů, toaletních návyků i úcty k oškrabávaným kostem předků.

Na mužích jej zaujaly mohutné vousy. „Naproti tomu si úplně stříhají hlavu, jen s výjimkou temene, kde si nechávají růst vlasy na ploše velikosti tolaru a vyčesávají je vzhůru do špičky jako homolku cukru. Nyní ale, od té doby, co jsou křesťany, nosívá většina z nich vlasy a vousy po způsobu Španělů. Jejich břitvy nejsou ze železa, ale z kamene. Ženy nosí někdy zkadeřené a rozpuštěné vlasy, jindy svázané nebo spletené v copy“ (cit. dle Binková, Polišenský 1989, 431). Strobach dodává, že lidé jsou čistotní; každé odpoledne se až tři hodiny koupali a vápnem natírali konečky vlasů, jež pak dočasně zbledly a zešedly.

V jiné části Mikronésie, na Gilbertových ostrovech (Kiribati) a Nauru, prosluli bojovníci zvláštní zbrojí a štíty. Vyráběli si helmice z kůže ježíkovité ryby, na těle měli i ochranné oděvy „z kokosových vláken a zdobené lidskými vlasy do tvaru diamantu,“ aby je tímto propeletením lépe chránily před zbraněmi ze žraločích zubů (Kaeppler 2008, 133 a 22).

Z mikronéského Ponape pochází příběh velrybáře Jamese F. O'Connella, který na ostrově Nettu ztroskotal roku 1826. Následně se zde oženil a byl potetován, poté co jeho chlupaté tělo nejprve dívky depilovaly. „Nohy, záda, sedací části, všechno mi bylo pokresleno. Chloupky mi vyškubaly škeblemi; šlo to hbitě, jako když se podškubává husa. Nejednou jsem při tom toužil raději umřít, než snášeti tuto zkrášlující, ale přece jenom velmi bolestnou proceduru,“ píše muž, jehož dosti příkrášlené memoáry vyšly v Bostonu roku 1836, pouhý rok po trosečnické záchraně (O'Connell 1934, 78). Obyvatelstvo Nettu bylo podle O'Connella rozděleno na dvě „rasy“ – světlejší a temnější. Černí Nigurti byli otroky; měli dlouhé a hladké vlasy. Svobodní Moonjobové a Jerejohové měli olivovou pleť a „černé, dlouhé, splývavé a měkké vlasy“, píše Ir, dle něž si při pohřbu „truchlíci pozůstalí, muži i ženy, – vyjma náčelníky – ostříhají vlasy“ (O'Connell 1934, 121 a 113). Stále je však třeba mít na paměti, že trosečník O'Connell působil jako bájevitý cirkusák, nikoliv školený etnograf, jichž sice v celé Oceánii postupně přibývalo, ale na mnoha místech už zkoumali „jen“ ovlivněné kultury.

Obr. 26. „Obyvatel z Nouka-Hivy“, rytina É. Lassalleho (asi 1843) podle malby Louise Le Bretona, jenž v roce 1838 navštívil Markézy spolu s expedicí J. S. C. Dumont d'Urvilleho. Vedle Nukuhivana je trumpeta *putoka* s vlasy. (Kresba: mj. Kjellgren 2005, 63, originál dnes v American Museum of Natural History).

EPILOG

Do téže oblasti, na Ponape, se ve druhé polovině 20. století vypravil etnolog a legendární cestovatel Miloslav Stingl, jenž mnoha lidem přiblížil svět Oceánie. Na Yapských ostrovech, proslavených obřími kamennými penězi (*rai*) o průměru až čtyř metrů, objevil pro Čechy společnost, v jejímž ústředí byl – hřeben. Na Gagil-Tomilu se lidé dělili do devíti tříd podle celých vesnic. Prvních pět bylo panských, zbývající poddané. Ještě pár let před vydáním své popularizační knihy (1976) prý ti „privilegovaní“, třeba ze vsi Gatsapar, nosívali na čele zvláštní znamení příslušnosti. Obyčejný hřeben z patnácti či dvaceti bambusových třisek.

„Jeden z Gatsaparských mi předvedl,“ píše Stingl, „jak Yapané své až půl metru dlouhé hřebeny nosili. Většinou si je umisťovali na přední stranu hlavy, ne příliš hluboko do vlasů, aby označení původu bylo co nejvíce patrné. Myslím, že to

byl Charles Dickens, kdo kdysi prohlásil, že se lidstvo dělí jen na dva národy – „na ty, co mají, a na ty, co nemají“. Tedy na ty, co smejí, a ty, co nesmejí. Na Yapu mohu národ těch, co mají, označit jako „lid s hřebenem“ a ty druhé, co nemají, nemohou, nesmejí, jako „lid bez hřebenu““ (Stingl 1976, 289).

Předkládaná studie, jež v českém prostředí vůbec poprvé souhrnně upozornila na specifika polynéského (a mikronéského) nakládání s vlasy a vousy, nekončí tímto příběhem náhodou. Je dokladem, jak ohromně pestré jsou lidské zvyky a kolika rozličných, nečekaných forem mohou ve společnostech nabývat. Komplexně postihnout proměnlivé variety účesů – a s tím i souvisejících obyčejů – je zkrátka nemožné, nicméně tato práce týkající se Polynésie nastínila hlavní historické kořeny zájmu o jev výsostně lidský, na nějž ovšem antropologie či etnologie až na výjimky pozapomněla (Hiltebeitel & Miller 1998, Synnott 1987, Hallpike 1969, Leach 1958 aj.). Detailnější zpracování by si jistě zasloužily historické účesy jednotlivých ostrovů (i v postkontaktních obdobích), rituální střihání vlasů či iniciace v Oceánii (Genep van 1997 aj.), výroba ozdob či zbraní zdobených („kouzelnými“) kadeřemi (obr. 26), ale i sledování vlivu angloamerické společnosti na nativní kultury nebo též na jejich revitalizaci prostřednictvím zновуinkorporovaných zvyků – včetně tetování a účesů. To vše ale dalece překračuje záběr této studie, jež mohla načrtnout jen některá – pro následovníky snad přínosná – východiska.

LITERATURA

- Andersen, J. C. (2000): *Mýty a legendy Polynésanů*. Praha: Volvox Globator.
 Aughton, P. (2006): *Endeavour*. Praha: BB/Art.
 Aughton, P. (2007): *Na palubě Resolution*. Praha: BB/Art.
 Banek, K. (2010): *Opowieść o włosach. Zwyczaże – rytuały – symbolika*. Warszawa: Trio.
 Berg, C. (1951): *The Unconscious Significance of Hair*. London: Allen & Unwin.
 Binková, S., Polišínský, J. (Eds.) (1989): *Česká touha cestovatelská*. Praha: Odeon.
 Bisschop de, E. (1965): *Polynéská záhada*. Praha: Mladá fronta.
 Bougainville de, L. A. (1927): *Cesta kolem světa*. Praha: ČGU.
 Buck, P. H. (Te Rangi Hiroa) (1963): *Vikingové jižních moří*. Praha: Orbis.
 Campbell, I. C. (1996): *A History of the Pacific Islands*. UCLA: University of California Press.
 Cook, J. (1911): *Třetí cesta kolem světa*. Praha: Otto.
 Cook, J. (1982): *Cesta kolem světa*. Praha: Panorama.
 Cooper, W. (1971): *Hair. Sex, Society, Symbolism*. New York: Stein and Day.
 Corson, R. (2005): *Fashions in Hair. The First Five Thousand Years*. London: Peter Owen.
 Čeněk, D., & Porybná, T. (Eds.) (2010): *Vizuální antropologie*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
 Daneš, J. (1924): *Původ a zanikání domorodců v Austrálii a Oceánii*. Praha: ČGÚ.
 Danielsson, B. (1983): *Gauguin na Tahiti a Markézách*. Praha: Vyšehrad.
 Darwin, Ch. (1955): *Cesta kolem světa*. Praha: Mladá fronta.
 Eliade, M. (2009): *Dějiny náboženského myšlení IV*. Praha: Oikoymenh.
 Featherstone, M. (1999): *Body Modification: An Introduction*. *Body & Society*, 5 (2/3), 1-13.
 Firth, R. (1973): *Symbols: Public and Private*. London: Allen and Unwin.
 Forster, J. G. (1964): *Cesta kolem světa*. Praha: SNKL.
 Franbourg, A., Hallegot, P., & Baltenneck, F. et al. (2003): *Ethnic Hair & Skin: What is the State of Science?*, *Supplement to Journal of the American Academy of Dermatology*, 48 (6). 115-133.

- Frazer, J. G. (1994): *Zlatá ratolest*. Praha: Mladá fronta.
- Frazer, J. G. (2000): *Zlatá ratolest – Druhá žeň*. Praha: Garamond.
- Gennep van, A. (1997): *Přechodové rituály – systematické studium rituálů*. Praha: NLN.
- Graham, J. C. (Ed.) (1965): *Maori Paintings by Gottfried Lindauer*. Auckland: A. H. & A. W. Reed.
- Green, L. C., & Beckwith, M. W. (1924): Hawaiian Customs and Beliefs Relating to Birth and Infancy. *American Anthropologist*, 26 (2), 230-246.
- Hallpike, C. R. (1969): Social Hair. *Man*, 9, 256-264.
- Hauser-Schäublin, B. (Ed.) (1998): *James Cook. Gifts and Treasures from the South Seas*. München: Prestel.
- Hiltebeitel, A., & Miller, B. D. (Eds.) (1998): *Hair. Its Power and Meaning in Asian Cultures*. New York: State University of New York Press.
- Hogg, G. (1995): *Kanibalové a jejich oběti*. Praha: Svoboda.
- Hooper, S. (2006): *Pacific Encounters. Art & Divinity in Polynesia*. London: British Museum Press.
- Howard, A. (Ed.) (1971): *Polynesia. Readings on a Culture Area*. Scranton: Chandler.
- Howard A., & Borofsky, R. (Eds.) (1989): *Developments in Polynesian Ethnology*. Honolulu: University of Hawaii.
- Kaeppeler, A. L. (2008): *The Pacific Arts of Polynesia & Micronesia*. Oxford: Oxford University Press.
- Keessing, F. M. (1953): *Social Anthropology in Polynesia*. Oxford: Oxford University Press.
- Kjellgren, E. (2005): *Adorning the World. Art of the Marquesas Islands*. Yale: Yale University Press.
- Krupa, V. (1988): *Polynézia*. Bratislava: Obzor.
- Krupa, V. (1996): *Polynéská kosmogonie*. Bratislava: CAD Press.
- Leach, E. R. (1958): Magical Hair. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 88, 147-164.
- Lévi-Strauss, C. (1996): *Myslení přírodních národů*. Liberec: Dauphin.
- Lévy-Bruhl, L. (1999): *Myslení člověka primitivního*. Praha: Argo.
- Malina, J. et al. (2007): *Kruh prstenu 1. Světové dějiny sexuality*. Brno: CERM/Nauma.
- Malina, J. et al. (2009): *Antropologický slovník*. Brno: CERM.
- Mattet, L. (Ed.) (2007): *Arts of Africa and Oceania*. Genève: Musée Barbier-Mueller.
- Melville, H. (1960): *Taipei. Příběh z jižních moří*. Praha: Práce.
- Morris, D. (1971): *Nahá opice*. Praha: Mladá fronta.
- Murdock, G. P. (1945): The Common Denominator of Culture. In: Linton, R. (Ed.): *The Science of Man in the World Crisis*, New York, 124-142.
- Neumann, S. K. (1999): *Dějiny ženy*. Praha: Otakar II. a Knižní klub.
- O'Connell, J. F. (1934): *V tichomořském ráji*. Praha: Symposion.
- Permjakov, G. L. (Ed.) (1979): *Pohádky a mýty Oceánie*. Praha: Odeon.
- Petráň, T. (2011): *Ecce Homo. Esej o vizuální antropologii*. Pardubice: Univerzita Pardubice.
- Pigafetta, A. (2004): *Zpráva o první cestě kolem světa*. Praha: Argo.
- Polhemus, T. (Ed.) (1978): *The Body Reader. Social Aspects of the Human Body*. New York: Pantheon.
- Pospíšil, L. (1993): Systémy víry: náboženství a magie. *Český lid*, 80, 388-412.
- Rantala, M. J. (2007): Evolution of nakedness in Homo sapiens. *Journal of Zoology*, 273, 1-7.
- Robley, H. G. (2003, faksimile 1896): *Moko, or Maori Tattooing*. Mineola: Dover Publications.
- Rubin, A. (Ed.) (1988): *Marks of Civilization. Artistic Transformations of the Human Body*. Los Angeles: UCLA Museum of Cultural History.
- Rychlík, M. (2005): *Tetování, skarifikace a jiné zdobení těla*. Praha: NLN.
- Rychlík, M. (2012): O jiném „umění“ jiných: Vstup do antropologie umění. *Culturologia*, 1(1), 44-50.
- Rychlík, M. (2013a): Účesy, vlasy, vousy a péče o ně. Praha (v tisku).
- Rychlík, M. (2013b): Načesané lidstvo. S vlasy a vousy po celém světě. *Vesmír*, 92 (3), 150-155.
- Rychlík, M. (2013c): Účesy jako „umění“? Nástin vlasových úprav a jejich symboliky v Africe. *Anthropologia Integra*, 4 (1), 49-66.
- Rychlík, M. (2013d): Copy a hřebeny: Poznámky k dějinám účesu v asijských kulturách. *Culturologia*, 2 (1), 36-45.
- Sherrow, V. (2006): *Encyclopedia of Hair: A Cultural History*. Westport: Greenwood Press.
- Stein, P. L., & Rowe, B. (1993): *Physical Anthropology*. New York: McGraw-Hill.
- Steinen, von den, K. (2008, faksimile 1925-28): *Die Marquesaner und Ihre Kunst I-III*. Berlin: Dietrich Reimer / Saarbrücken: Verlag Fines Mundi.
- Stevenson, R. L. (1973): *Do jižních moří*. Praha: Panorama.
- Stingl, M. (1976): *Neznámou Mikronésii*. Praha: Svoboda.
- Stingl, M. (1985): *Kunst der Südsee*. Leipzig: Seeman.
- Stuchlík, M. (1964): *Etnografie mimoevropských oblastí II. – Austrálie a Oceánie*. Praha: FF UK.
- Synnott, A. (1987): Shame and Glory. A Sociology of Hair. *The British Journal of Sociology*, 38 (3), 381-413.
- Šedivý, E. (1921): *Dějiny kosmetiky. Kulturní, medicínsko-historická studie*. Praha: Březina.
- Tiedemann, N. (2007): *Haar-Kunst. Zur Geschichte und Bedeutung eines menschlichen Schmuckstücks*. Köln: Böhlau Verlag.
- Tomíček, J. S. (1846): *Doba prvního člověčenstva aneb auplnější vylíčení stavu prvního pokolení lidského*. Praha: W komisi u Kronbergra a Řivnáče.
- Tregear, E. (1890): The Maoris of New Zealand. *Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 19, 96-123.
- Vayda, A. P. (1968): *Peoples and Cultures of the Pacific*. New York: The Natural History Press.
- Vlach, J. (1888): *Národopis. Díl druhý: Kmenové australští a polynéští*. Praha: Matice lidu.

AUTOR

Martin Rychlík (11. 6. 1977, Broumov), český etnolog a novinář. Vystudoval etnologii i dějiny a teorii kultury na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze s diplomovou a rigorózní prací na téma tetování (2003, 2004) a magisterskou prací o industriální hudbě EBM (2006). V roce 2011 dokončil doktorské studium v Ústavu etnologie (*Dějiny tetování: Návrat archaismu a hnutí Modern Primitives*). Doktorát zaměřený na „domorodé umění“ dokončuje na Katedře kulturologie FF UK, kde přednáší antropologii umění a Polynésie. V roce 2009 absolvoval dvouměsíční stipendijní pobyt na University of Tokyo (komunikace vědy). V letech 2000-06 pracoval jako redaktor v České tiskové kanceláři (ČTK), posléze v ekonomickém týdeníku Euro coby editor a reportér (2006-10). Od roku 2010 je redaktorem portálu Česká pozice. Roku 2005 vydal v NLN knihu *Tetování, skarifikace a jiné zdobení těla*. K dějinám tatuáže uspořádal čtyři výstavy (Boskovice, Zlín, Jihlava, Praha).

Kontakt: PhDr. et Mgr. Martin Rychlík, Ph.D., Ústav etnologie (oddělení kulturologie), Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Celetná 20, Praha 1, 116 42; e-mail: martin.rychlik@ff.cuni.cz, rmt@email.cz.